

Biblioteci contemporane

Bibliotecile în societatea contemporană – provocări, mutații, perspective în context digital

Dr. Elena Tîrziman

Departamentul de Infomatică Aplicată,
Facultatea de Litere, Universitatea din București;
Biblioteca Națională a României
E-mail: elena.tirziman@bibnat.ro

Dr. Elena Tîrziman este conferențiar la Departamentul de Informatică Aplicată al Facultății de Litere, Universitatea din București și Director General al Bibliotecii Naționale a României. Predă cursuri de informatizarea bibliotecilor și documente electronice. Domeniile sale de cercetare sunt sisteme de informare și documentare, informatizarea bibliotecilor, digitizarea fondurilor documentare, științele informării și comunicării, biblioteconomia și procesele biblioteconomice, informare și documentare specializată.

Rezumat

În societatea contemporană, bibliotecile sunt o componentă activă a procesului de achiziționare, prelucrare, comunicare, utilizare, conservare și arhivare a resurselor informaționale și documentare. Pentru a-și îndeplini menirea sunt obligate să răspundă provocărilor mediului electronic integrându-se noului context informațional și de comunicare. Sunt vizibile o serie de mutații care se produc la nivelul bibliotecii ca structură de informare și documentare, la nivelul proceselor biblioteconomice și a produselor și serviciilor oferite, la nivelul profesiilor din domeniul științelor informării și comunicării, la nivelul utilizatorului și a nevoilor sale de informare. Asistăm astfel la transformarea bibliotecilor din biblioteci tradiționale în biblioteci hybrid și biblioteci cu importante colecții digitale devenind instituții manageri ai informației și cunoașterii care își desfășoară activitățile într-un nou context dominat de Tehnologiile Informației și Comunicării.

Cuvinte cheie: Bibliotecă, Bibliotecă digitală, Profesii biblioteconomice, Context electronic de informare și comunicare

Tehnologiile Informației și Comunicării prin noul context informațional și de comunicare pe care îl produc și îl impun relativizează

noțiunile de spațiu și timp, adună indivizi și comunități într-un spațiu unitar global, spațiu în care fiecare dintre noi trebuie să-și dezvolte strategii de adaptare, informare și comunicare prin asimilarea de cunoștințe și competențe specifice. Bibliotecile sunt parte componentă a acestui nou context electronic de informare și comunicare și își dezvoltă strategiile specifice în acord cu acesta.

Mediul electronic poate produce mutații majore la nivelul societății, așa cum invenția tiparului a produs mutații care au dus la dezvoltarea societății în forma cunoscută astăzi (Galaxia Gutenberg). Nu întâmplător se vorbește de Societatea Informației. Mediul electronic produce modificări și transformări profunde ale societății pe toate palierele sale.

În aceste condiții, bibliotecile sunt obligate să răspundă la o serie de **provocări:**

- extinderea comunității deservite și exigențe din ce în ce mai ridicate din partea utilizatorilor;
- asimilarea informaticii în conținutul activităților biblioteconomice;
- diversificarea tipologiei documentare;
- diversificarea tipologiei produselor și serviciilor oferite;
- mutarea accentului de la document spre informație;
- mutații în ciclul de viață al unui document (construcția, prelucrarea, comunicarea, utilizarea, arhivarea);
- mutații în conținutul proceselor biblioteconomice în funcție de tipologia documentară și a produselor și serviciilor solicitate (și oferite);
- necesitatea depășirii barierei spațiu- timp în comunicarea și utilizarea informației;
- etc....

Mutații la nivelul bibliotecii ca structură de informare și documentare

Când vorbim de o bibliotecă digitală se subînțeleg o serie de termeni: baze de date, multimedia, resurse informaționale on-line, noi tehnologii ale informării și comunicării, regăsirea informației, aplicații multimedia, bibliotecă electronică, rețele de calculatoare, Internet, Intranet, World Wide Web (www), WAIS (Wide Area Information Services), etc. Analizând acești termeni observăm că toți au legătură cu procesele de construcție, prelucrare, comunicare și utilizare a informației. Biblioteca digitală ar trebui să fie, într-o accepțiune simplă, “meta-termenul” care-i

reunește. Intuitiv înțelegem prin bibliotecă digitală conceptul organizatoric care reunește resurse informaționale în formă electronică, structurate în baze de date, produse și aplicații multimedia, accesibile prin intermediul unor tehnologii de informare și comunicare.

În literatura de specialitate întâlnim mai multe definiții pentru “bibliotecă digitală” în funcție de sensul pe care îl dau autorii acestor construcții informaționale.

În plus, distincția dintre *bibliotecă digitală* și *bibliotecă virtuală* nu este foarte clară. Biblioteca virtuală ar fi doar un concept organizațional sau o bibliotecă digitală fără precise delimitări spațio-temporale. Spațiul Internet ar putea reprezenta astfel o “bibliotecă virtuală”.

Borgman, CL, analizând mai multe definiții pentru “biblioteca digitală” consideră că definițiile au în vedere în principal două sensuri (1):

- *Un conținut structurat în funcție de nevoile utilizatorilor și pus la dispoziția acestora;*
- *În comunitatea profesioniștilor din domeniul biblioteconomic, “biblioteca digitală” este privită ca o structură instituțională care furnizează o serie de produse și servicii în spațiul digital.*

Majoritatea proiectelor de realizare de biblioteci digitale are în vedere primul sens al conceptului.

Pornind de la biblioteca tradițională și până la biblioteca virtuală, întâlnim biblioteca hibrid, biblioteca electronică, biblioteca digitală. Toate aceste noțiuni au în vedere procesele de organizare și utilizare a unui conținut informațional (existent sau nu într-o structură instituțională) și se întrepătrund și condiționează reciproc. Până la un anumit punct, putem vorbi de un conținut semantic asemănător.

Evoluția termenului de “bibliotecă” poate fi reprezentată linear astfel:

Bibliotecă tradițională → bibliotecă hibrid → bibliotecă electronică → bibliotecă digitală → bibliotecă virtuală.

În cazul *bibliotecii tradiționale* accentul cade pe în forma tipărită (peste 85%). Vorbim de achiziția de documente, prelucrarea documentelor, comunicarea documentelor, prezervarea și conservarea acestora. Utilizatorul vine la bibliotecă pentru a căuta un document, singur sau îndrumat de personalul de specialitate, urmând să-și găsească resursele informaționale necesare. Biblioteca tradițională îi spune **unde** se găsește informația pe care o caută, în ce document, fără a-i da direct informația.

Biblioteca hibrid este biblioteca în care își fac simțită prezența calculatoarele. Conceptul de bibliotecă hibrid a apărut în literatura anglo-

saxonă și desemnează acea structură în care coexistă documentele tradiționale tipărite, documente audio-vizuale, documente multimedia precum și posibilitatea de accesare a resurselor informaționale prin rețele și în principal prin Internet. De asemenea, instrumentele de regăsire a resurselor documentare puse la dispoziția utilizatorilor sunt în format electronic.

Biblioteca electronică este o bibliotecă care are documente text, audio-vizuale, multimedia, *transferate* pe suport electronic, organizate în colecții și impunând condiții specifice de consultare. Biblioteca electronică propune utilizatorilor accesul on-line la catalogul informatizat precum și la alte documente secundare de informare (ex: bibliografii, incluzând sau nu rezumate, referate) și poate oferi de asemenea resurse informaționale electronice existente sau nu în bibliotecă. Mai multe biblioteci electronice legate într-o rețea își pot partaja astfel resursele informaționale.

Prin posibilitatea de a oferi resurse electronice care nu se află în colecțiile proprii, biblioteca electronică constituie germenele *bibliotecii digitale*.

Instituțiile, cercetătorii implicați în realizarea unor proiecte de “bibliotecă digitală” au încercat să definească conceptul, explicând și motivând produsul finit pe care doreau să-l realizeze.

“Association of Research Libraries” a identificat următoarele elemente în definițiile privind “biblioteca digitală” (2):

- biblioteca digitală nu este o entitate singulară;
- biblioteca digitală necesită o tehnologie compatibilă cu resursele celorlalte biblioteci, o tehnologie care să asigure accesul la resurse informaționale externe;
- legăturile dintre mai multe biblioteci electronice și serviciile de informare sunt transparente pentru utilizatorii finali;
- scopul este asigurarea accesului universal la bibliotecile digitale și la serviciile de informare;
- colecțiile bibliotecilor virtuale nu sunt limitate la documente text, hypertext sau hypermedia ci se extind la documente digitale care nu pot fi reprezentate sau distribuite în format tipărit.

Biblioteca digitală se sprijină pe trei piloni importanți: biblioteca electronică, tehnologiile de informare și comunicare, utilizatorul.

Integrând resursele informaționale, tehnologiile de informare și comunicare, utilizatorul, într-un concept organizațional putem spune, asemeni lui Paul Duguid că “biblioteca digitală” reprezintă contextul care include într-o strânsă dependență colecțiile electronice și instrumentele de management al informației (3): *concept de bibliotecă digitală nu este echivalent cu cel de colecție digitală și instrumente de management al*

informației adecvate; reprezintă contextul care reunește colecțiile, serviciile, utilizatorii în scopul asigurării întregului ciclu de viață al informației: crearea, diseminarea, utilizarea, prezervarea, procesul de informare propriu-zisă, cunoașterea.

Biblioteca digitală este în egală măsură un concept organizațional dar și o structură stabilă.

Biblioteca virtuală are accepțiuni foarte diverse toate pornind de la sensurile de virtual, de realitate virtuală. Realitatea virtuală este considerată în acest caz cea definită de contextul electronic. Nu s-a impus în literatura de specialitate o definiție științifică a conceptului de bibliotecă virtuală, sensurile vehiculate fiind cele contextuale, colocviale sau impuse ca o sintagmă șablon.

Biblioteca virtuală rămâne doar un concept organizațional care integrează într-un context unitar resurse electronice, tehnologici de informare și comunicare, utilizatorii fără o precisă delimitare spațio-temperală. Altfel spus, bibliotecă virtuală este o bibliotecă digitală fără delimitări spațio-temperale și am mai adăuga că și fără respectarea riguroasă a principiilor de construcție, structurare, prelucrare, comunicare, utilizare, prezervare a resurselor informaționale exclusiv electronice.

În domeniul științific al Științelor Informării și Comunicării termenii de bibliotecă digitală și bibliotecă virtuală sunt considerați sinonime parțiale și de fapt când se vorbește de bibliotecă virtuală se are în vedere sensul mult mai concret și mai explicit al bibliotecii digitale.

Mutațiile la nivelul proceselor biblioteconomice, produselor și serviciilor oferite

Mediul electronic influențează realizarea proceselor biblioteconomice atât din perspectiva ameliorării calității realizării lor cât și din perspectiva modificării conținutului acestora. Luând în considerare procesele tradiționale de bibliotecă, observăm o serie de mutații la nivelul documentelor electronice disponibile în rețele:

Selecția

Identificarea titlurilor selectate de utilizatorii unei biblioteci este într-o anumită măsură o sarcină mult mai ușoară în mediul electronic. Mari edituri (4), asociații profesionale; institute de cercetare, universități semnaleză sub formă de liste sau repertorii, producția lor editorială precum

și jurnale electronice considerate cele mai importante în lumea științifică sau profesională.

Toate criteriile de selecție utilizate în selecția tradițională sunt aplicabile și în cazul documentelor electronice: relevanța față de nevoile utilizatorilor, profilul bibliotecii, continuitatea colecțiilor, statutul și prestigiul editorilor, prețul și în plus caracteristicile mediului electronic.

Evidența

Evidența publicațiilor seriale tipărite nu este o operație complicată pentru bibliotecă în special dacă există un sistem integrat de bibliotecă și nu sunt modificări considerabile pentru documentele electronice. Pentru seriile electronice însă, problema nu mai rămâne la fel de simplă. Sunt seriile care publică „preprinturi” adică materiale, articole care nu au obținut încă avizul comitetului științific și despre care nu se știe cu siguranță dacă vor apărea în varianta finală. Mai mult, pot exista pagini Web care în momentul actualizării își schimbă conținutul (chiar dacă nu în totalitate).

În aceste condiții se pune întrebarea: Care este documentul pe care îl semnaleză biblioteca?

Catalogarea

În prezent, foarte puține biblioteci se ocupă de catalogarea documentelor electronice disponibile în rețele. Metoda cea mai utilizată nu este catalogarea la sursă ci mai degrabă, preluarea înregistrărilor bibliografice din surse autorizate precum OCLC.

O altă problemă a catalogării acestor documente este formatul utilizat. Este folosit un format de tip MARC care prin câmpuri din blocul 8 permite realizarea unei legături între serialul electronic și catalogul sau baza de date a bibliotecii.

În absența unei interfațe Web cu cea a catalogului de bibliotecă, se utilizează metoda constituirii de liste; pe pagini Web, cu seriile electronice solicitate de utilizatori.

Disponibilizarea

Achiziționarea unui document electronic reprezintă de fapt achiziționarea licențelor de acces. Cele mai frecvente sunt licențele pentru bazele de date pentru seriile electronice. Este vorba practic de licențe cumpărate de instituții (majoritatea biblioteci și instituții de cercetare) pentru utilizatorii lor și în acest fel, seriile sunt disponibile într-un cadru controlat. Un utilizator obișnuit poate consulta publicațiile seriale

electronice negratuite fie dacă se abonează (abonamentele la publicațiile prestigioase sunt extrem de scumpe) fie dacă apelează la o bibliotecă care a cumpărat licența de acces pentru acestea..

Chiar în cazul în care o bibliotecă sau o instituție a cumpărat dreptul de acces la un serial electronic, pe plan intern prin proceduri de parolare a calculatoarelor, se poate limita accesul pentru unii utilizatori.

Imprimarea unui articol dorit de utilizatori este echivalentul fotocopierii în forma clasică. Problemele legate de imprimare sunt legate de formatul în care se găsește articolul; de construcția paginii Web și de costurile pe care le implică aceasta în operație.

Arhivarea

Problema arhivării documentelor electronice rămâne o problemă nerezolvată. Pot exista variante de arhivare centralizată la distanță sau pe plan local prin transpunerea pe CD-ROM sau în format hârtie. În prezent, editorii realizează și arhivarea propriilor seriale electronice (și în multe cazuri percep un alt preț pentru seriarele arhivate). Există opinii care afirmă că arhivarea acestor documente ar trebui să fie responsabilitatea bibliotecilor naționale. În acest caz se pune întrebarea cum acționează legea depozitului legal în cazul publicațiilor electronice?

O altă problemă este legată de împrumutul într-o bibliotecă.

Dacă o bibliotecă se abonează la versiunea electronică a unui serial, legislația copyright-ului și a licențelor nu-i permite să facă copii pentru o altă bibliotecă.

Produse și serviciile oferite de o bibliotecă prezintă o serie de caracteristici generate de mediul electronic: au la bază în principal informația și nu documentul; se prezintă sub forma resurselor informaționale integrate; au o dinamică deosebită a conținutului informațional; necesită utilizarea de standarde și norme diverse în etapele care constituie ciclul de viață al resurselor informaționale și documentare; se disponibilizează prin rețele; se integrează în procese complexe (vezi de exemplu e-learning); etc.

Resursele documentare din biblioteci s-au diversificat considerabil ca tipologie. Alături de resursele tradiționale deosebit de utilizate sunt resursele documentare ce traversează rețelele de telecomunicație: bazele de date textuale (mult utilizate sunt cele ce includ presa de activitate și periodicele științifice); fondurile electronice ale bibliotecilor; fonduri electronice de imagini (fototeci specializate, fonduri muzeale); documente în ediție electronică fără echivalent tipărit; literatură gri (fiind în general exceptată de la regulile copyright este facil de pus în rețea); situri Web

tematice negrupate virtuale (o informație slab structurată permițând legături hypertextuale dar din păcate de calitate inegală)

Mutațiile la nivelul profesiei de bibliotecar

Bibliotecarul este al treilea intermediar al canalului informațional (5). Ca și celelalte meserii ale cărți și meseria de bibliotecar a devenit o meserie care se practică în cea mai mare parte a sa prin intermediul calculatorului.

TIC produc mutații în conținutul tuturor proceselor biblioteconomice: achiziție, evidență, prelucrare, comunicarea documentelor, elaborarea de produse informaționale, activitățile de animație culturală. Activitățile repetitive care pot fi supuse unui algoritm sunt preluate de către calculator, bibliotecarului revenindu-i sarcina de a verifica corectitudinea datelor introduse într-un sistem de calcul, de a le supune unei analize critice și de a realiza produse intelectuale cu valoare adăugată. Sistemele automatizate integrate de bibliotecă au devenit o prezență familiară în aproape toate marile biblioteci. De asemenea, datorită Tehnologiilor Informației și Comunicării, bibliotecile și-au lărgit aria de manifestare și sub aspect fizic și sub aspectul conținutului. Sub aspect fizic, putem vorbi oarecum exagerând de bibliotecile fără ziduri, de bibliotecile virtuale întrucât, prin intermediul rețelelor putem accesa colecțiile bibliotecilor renumite din propriul birou sau propria locuință fără a fi necesară deplasarea la sediul instituției. Din punct de vedere a conținutului se observă deja că bibliotecile își mută accentul de la document spre informație. Nu mai este suficientă semnalarea existenței unui document în colecțiile bibliotecii; se încearcă să se pună la dispoziția utilizatorului conținutul informațional al aceluia document.

În aceste condiții bibliotecarilor le revine rolul de manageri ai cunoașterii și de formatori ajutând utilizatorii să-și găsească și să utilizeze eficient resursele informaționale. Spre deosebire de editor și librar, bibliotecarul nu este un simplu intermediar al unui document; bibliotecarul alături de document furnizează și o serie de informații privind conținutul informațional al aceluia document, într-o formă cât mai unitară și mai completă cu putință și în plus pune la dispoziția utilizatorului o serie de instrumente tradiționale și informatice necesare accesului la informație.

Mutații la nivelul utilizatorului

Atunci când bibliotecile își analizează comunitatea deservită remarcă o extindere a acesteia; existența de surse alternative de informare și astfel

apar forme de concurență în deservirea informațională a comunității; mutații în comportamentul “clasic” al utilizatorului de bibliotecă; “presiune” din partea utilizatorului pentru diversificarea tipologiei produselor și serviciilor oferite.

În contextul informațional definit de TIC nu mai putem vorbi de un utilizator, cititor *inocent* care este capabil să acceseze un conținut informațional bazându-se pe un minim de cunoștințe și pe propria intuiție. A controla sau a stăpâni informația presupune un ansamblu de activități de formare care coexistă și se completează reciproc: formarea preuniversitară, formarea universitară, formarea continuă a adulților (diferite modalități de formare și autoformare a utilizatorilor).

Cultura informațională reprezintă un ansamblu de cunoștințe teoretice și competențe practice care permit identificarea unei nevoi informaționale urmată de localizarea, evaluarea și utilizarea informației gândite, într-un demers de rezolvare a unei probleme, de găsire a unui răspuns și comunicarea informației reținute și prelucrate.

Un model clasic de formare a unei culturi informaționale are în vedere următoarele aspecte (6):

- cunoașterea structurilor de informare și documentare în principal bibliotecile (localizare, organizare, servicii, oferte);
- formarea în cercetarea de bibliotecă (cunoașterea cataloagelor, bibliotecilor, lucrărilor de referință etc.);
- formarea în utilizarea resurselor informaționale (localizarea și exploatarea informației indiferent de sursa de informare);

TIC au schimbat instrumentele de lucru, au dus la crearea de noi servicii și produse, au determinat o nouă abordare a domeniului și a conținutului său informațional. Scopul cercetării rămâne însă același: *construirea de sens* pornind de la sursele identificate și crearea de produse ce exprimă și comunică eficient acel sens, acea semnificație.

Pentru îndeplinirea acestui scop este nevoie ca fiecare individ să fie capabil:

- să determine și să definească precis nevoia informațională;
- să localizeze eficient sursele de informare;
- să evalueze critic elementele informative și sursele de informare;
- să integreze informațiile selectate în cunoștințele sale de bază;
- să utilizeze efectiv informația pentru realizarea activității propuse;
- să înțeleagă problemele economice, sociale și legale ce însoțesc informațiile și să folosească informația în mod etic și legal.

Este necesară să fie cunoscute metodele de producere, prelucrare și regăsire a informației la care se adaugă metodele și tehnicile de bază pentru controlul și utilizarea informației (7).

Concluzii

Este evident că bibliotecile sunt obligate să își desfășoare activitatea într-un nou context informațional și de comunicare ele fiind de fapt, acele structuri de informare și documentare care trebuie să capitalizeze, prelucreze, disponibilizeze și să valorifice în forme specifice resurse informaționale și documentare din cele mai diverse. Pentru a-și îndeplini menirea, bibliotecile trebuie să se preocupe de elaborarea și punerea în aplicare a noi **modele de organizare a informației**; să stabilească și să furnizeze **criteriile de regăsire** a informației (criteriile derivate din analiza comunității deservite, din misiunea și obiectivele bibliotecii, din cunoașterea modalităților și formelor de construcție și comunicare a informației); să asigure **selectivitatea** în regăsirea informației (decurge din stabilirea criteriilor, o particularizare a acestora în funcție de solicitarea expresă a utilizatorului...modele de selectivitate care țin de situații informative contextuale); elaborarea de **produse și servicii de informare electronice** accesibile prin Internet; dezvoltarea **cercetării fundamentale și aplicative** în domeniul Științelor Informării și Comunicării.

Referințe bibliografice

- (1) BORGMAN, C. L. What are digital libraries? Competing vision. În: *Information Processing and Management*, 35 (3), (1999), Pp. 227–243
- (2) Association of Research Libraries (1995). *Definition and Purpose of a Digital Library*. <http://www.ifla.org/documents/libraries/net/art-dlib.txt>
- (3) DUGUID, Paul. *Report of the Santa Fe Planning Workshop on Distributed Knowledge Work Environments*. <http://www.si.umich.edu/santaFe/>
- (4) EDWARDS, Judith. *Electronic Journals. Problem or panacea?* <http://www.ariadne.ac.uk/issue10/journals/>
- (5) Canalul informațional este constituit din : autor, editor, librar, bibliotecar, utilizator.
- (6) TIRZIMAN, Elena; ERICH, Agnes. *Informare și Documentare în context tradițional și electronic. Metode specifice de muncă intelectuală*. București: Editura Universității, 2007.
- (7) LE COADIC, Yves-François. *La Science de l'Information*. – Troisième édition refondue. – Paris: Presses Universitaires de France, 2004.